

สรุปและข้อเสนอแนะ

สรุป

จังหวัดราชบุรีเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีอาณาเขตติดต่อกับประเทศพม่าในบริเวณที่เคยเป็นดินแดนของชาวมอญในอดีต ทำให้พื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง มีชาวมอญอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น ตั้งแต่อำเภอบ้านโป่ง ถึง อำเภอโพธาราม ชุมชนมอญในอำเภอโพธาราม เป็นชุมชนมอญที่อพยพมาจากแนวชายแดนบริเวณจังหวัดกาญจนบุรี โดยการนำของผู้ว่าราชการรามัญ 7 หัวเมือง เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณดังกล่าวในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ชาวมอญในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ยังคงมีความเชื่อเรื่องการนับถือผีอยู่ โดยผีของชาวมอญแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ผีเจ้า (ปะจู้) ผีทั่วไป (อะหลก) และผีบรรพบุรุษ (ปะโหนก) ซึ่งการนับถือผีบรรพบุรุษของชาวมอญเชื่อว่าบรรพบุรุษของตนเมื่อเสียชีวิตแล้ววิญญาณไม่ไปไหนแต่ยังคงคอยดูแลและปกป้องรักษาคนในตระกูลให้มีความร่มเย็นเป็นสุข ชาวมอญจะเชิญวิญญาณของผีบรรพบุรุษ ให้มาสิงสถิตย์อยู่ที่เสาเอกของบ้าน เสาเอกนั้นมีสัญลักษณ์ที่เป็นตัวแทนของผีบรรพบุรุษ ได้แก่ กระจุงผี และเสื้อผ้าผี (หยาดปะหนก) ซึ่งเสื้อผ้าเหล่านี้จะใส่หีบห่อไว้เป็นอย่างดี ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของลูกหลานที่จะต้องเลี้ยงดูผีบรรพบุรุษของตนเป็นอย่างดี การสืบทอดการนับถือผีบรรพบุรุษนั้น จะสืบทอดสายข้างฝ่ายชายเป็นหลัก โดยลูกชายคนโตของตระกูลจะเป็นผู้สืบทอดเรียกว่า “ต้นผี” พิธีเลี้ยงผีนั้นมี 2 ประเภท คือ การเลี้ยงผี หรือเรียกว่า กินทางนั่ง และการรำผี เรียกว่า กินทางยืน หรือกินทั้งยืน

พิธีรำผีมอญ ของชาวมอญ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี เป็นพิธีที่เกิดขึ้นจากความเชื่อในเรื่องของการนับถือผีบรรพบุรุษว่า บรรพบุรุษของตนยังคงอยู่เพื่อดูแลปกป้องรักษาลูกหลานให้อยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของลูกหลานที่ต้องเลี้ยงดูผีบรรพบุรุษเป็นอย่างดี และห้ามกระทำผิดผี เมื่อมีการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งผิดผีย่อมทำให้เกิดเหตุการณ์ไม่ดีต่าง ๆ นานา จึงจำเป็นต้องประกอบพิธีรำผี เพื่อเป็นการได้โทษในสิ่งที่ทำผิดให้หมดสิ้นไป

กลุ่มสาเหตุของการจัดพิธีรำผีมอญออกได้เป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1. การทำผิดผี
2. การบนบานศาลกล่าว
3. การเจ็บป่วยแล้วไม่สามารถรักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบันได้

การจัดพิธีดังกล่าวจัดขึ้นเพื่อให้ศึพพอใจ และได้โทษให้กับคนในตระกูล นาฏยศิลป์จึงถูกนำมาใช้เป็นตัวกลางในการเชิญศึพบรรพบุรุษของตน เพราะชาวมอญรู้สึกว่าการเชิญศึพบรรพบุรุษเป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ และมีความสำคัญเหนือคนธรรมดา ดังนั้นในการติดต่อสื่อสารหรือเชิญนั้น จึงไม่สามารถใช้ท่าทางหรือคำพูดสามัญได้ จึงต้องใช้ท่าทางของนาฏยศิลป์ ในการเชิญและใช้เครื่องดนตรีบรรเลง เพื่อเป็นตัวกลางในการสื่อสารและให้เกิดสุนทรียภาพ เนื่องจากพิธีรำฝีมอญเป็นพิธีที่ศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นจึงส่งผลให้กระบวนการที่ใช้ประกอบพิธีมีแบบแผนตายตัว ผิดไม่ได้และมีการถ่ายทอดกันต่อๆมา เราจึงสามารถศึกษาถึงนาฏยศิลป์ดั้งเดิมของชาวมอญจากกระบวนการรำในพิธีรำฝีมอญได้

พิธีรำฝีมอญจะจัดขึ้นในเดือนคู่ เดือนที่นิยมจัดพิธีมากที่สุด คือเดือนหก โดยเว้นกระทำในช่วงเข้าพรรษา วันพระและวันเสาร์ หากตระกูลที่มีคนท้องหรือคนเสียชีวิต หรือมีการจัดงานอย่างใดอย่างหนึ่งไปแล้ว ก็ไม่สามารถจัดพิธีรำฝีมอญได้ ต้องรอในปีถัดไป การจัดพิธีรำฝีมอญจัดขึ้น 2 วัน คือ

วันเตรียมงาน คือวันก่อนพิธีจริง 1 วัน ซึ่งจะจัดเตรียมสิ่งของต่างๆ เช่น มีการปลูกโรงรำฝีมอญ การเตรียมขนมที่ใช้ประกอบพิธี เช่น ขนมขาว ขนมแดง ข้าวตอกปั้น ขนมกล้วย ขนมเปียกอ่อน เป็นต้น

วันทำพิธี ใช้เวลาในการประกอบพิธี 1 วัน จะแบ่งออกเป็น 2 ช่วง ช่วงเช้าเริ่ม เวลาประมาณ 9.00น. - 12.30น. จึงพักรับประทานอาหารกลางวัน หลังจากนั้นจึงเริ่มพิธีในช่วงบ่าย โดยเริ่มที่เวลาประมาณ 13.30น. - 16.00น.

ช่วงเช้าเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว สำคัญคือการกำจัดสิ่งไม่ดีที่เกิดขึ้นกับคนในครอบครัวและเชิญศึพบรรพบุรุษให้มาร่วมในพิธี โดยเริ่มจากพิธีส่วนของคันทึ (ลูกชายคนโต ของตระกูลที่รับดูแลศึพบรรพบุรุษ) จากนั้นเป็นพิธีของภรรยา ลูกสาว หลานสาว ลูกสะใภ้ และแขกที่มาร่วมในงานตามลำดับ ซึ่งจะใช้การรำเป็นหลักในการประกอบพิธี การรำฝีมอญนั้น มีทั้งการรำเดี่ยวของได้งผู้ประกอบพิธีและการรำของเจ้าของบ้าน เครื่องญาติ และแขกที่มาร่วมในงาน ซึ่งจะรำไปตามท่ารำของได้ง โดยได้งเป็นคนรำนำแล้วผู้รำจะรำตาม การรำของแต่ละคน ในแต่ละรอบจะมีทั้งรำโดยใช้มือเปล่า นั่งรำยืนรำ และการรำโดยถืออุปกรณ์ อุปกรณ์ที่ใช้ในทุกชั้นตอน ได้แก่ ใบขาไก่ดำ กระบอกไม้ไผ่ และดาบสองมือ ตามลำดับ เพื่อเป็นการเชิญศึพบรรพบุรุษให้มาเข้าร่วมของสุริยา เพื่อรับทราบถึงการขอขมาและให้ศึพบรรพบุรุษได้พบปะกับลูกหลาน

พิธีในช่วงบ่ายเป็นการเลี้ยงศึพบรรพบุรุษ ได้แก่ การป้อนไก่ ป้อนปลา และป้อนเต่า มีการละเล่นรื่นเริง ได้แก่ การตีไก่ คล้องช้าง อีกทั้งมีการสร้างงาน ด้วยการเสืงทายเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่คนในตระกูล

ขั้นตอนของพิธีรำผีมีคุณสมบัติสรุปได้ 32 ขั้นตอน และแบ่งช่วงของพิธีกรรมเป็น 6 ช่วง

คือ

- การตัดขาดจากสิ่งไม่ดี
- การเชิญผีบรรพบุรุษ
- การบูชาผีบรรพบุรุษ
- การเลี้ยงผีบรรพบุรุษ และการอวยพร คู่ครอง รักษา จากผีบรรพบุรุษ
- การละเล่นรื่นเริง
- การเสียดายอนาคต

วัตถุประสงค์ของการจัดพิธีรำผี ได้แก่

- เพื่อเป็นการทำให้ผีบรรพบุรุษพอใจ ให้อภัย และปกป้องรักษาคนในตระกูลให้ออยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขตามเดิม
- เพื่อเป็นการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในตระกูล
- เพื่อลบล้างสิ่งไม่ดี
- เพื่อเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับคนในตระกูล

ในแต่ละขั้นตอนของพิธีรำผีมีกระบวนการทำรำเป็นหลักในการดำเนินพิธี และทำรำต่างๆ เหล่านี้จะรำผิดไม่ได้เพราะเชื่อว่าจะทำให้เกิดเรื่องไม่ดีกับผู้รำ ซึ่งผู้ที่รำรำกระบวนการที่มีแบบแผนเหล่านี้ คือ “โด้ง”

“โด้ง” หมายถึงผู้อำนวยพิธีรำผีมีอายุ ให้ดำเนินไปได้อย่าง เรียบร้อย และครบถ้วนสมบูรณ์ทุกขั้นตอน และเป็นผู้ที่ทำให้คนในตระกูล ติดต่อกับผีบรรพบุรุษ ของตนเองได้ ด้วยการรำรำทำทางที่เป็นแบบแผนเฉพาะ ทำรำที่ใช้ในพิธีรำผีจะรำรำประกอบกับการบรรเลงดนตรี ซึ่งถือเป็นหัวใจหลักของการดำเนินพิธี ในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี มีโด้งเพียง 1 คนเท่านั้น คือสมจิตร หลวงพันเทา ถือเป็นโด้งที่ประกอบพิธีรำผีมานานที่สุดในจังหวัดราชบุรี

โด้งสมจิตร หลวงพันเทา (นามสกุลเดิม จำเมือง) เป็นโด้งมาแล้วกว่า 17 ปี โดย เป็นโด้งตั้งแต่ อายุ 60 ปี ซึ่งก่อนหน้านั้น โด้งสมจิตร หลวงพันเทาได้คลุกคลี และเป็นผู้ช่วยโด้งมาก่อนเป็นเวลาหลายปี สาเหตุที่โด้งสมจิตร หลวงพันเทา เข้ามาคลุกคลีกับพิธีรำผีมีอายุได้เพราะ ตระกูลเดิมของโด้งสมจิตร หลวงพันเทา เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีรำผีมีอายุมาตั้งแต่บรรพบุรุษ โด้งสมจิตร หลวงพันเทาได้รับการถ่ายทอดการเป็นโด้งมาจากญาติข้างบิดา ที่มีการสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ได้แก่

1. คุณแม่เล็ก	ไม่ทราบนามสกุล	เป็นญาติข้างพ่อ มีศักดิ์เป็นยายทวด
2. นางกลอ	นกลเล็ก	เป็นญาติข้างพ่อ มีศักดิ์เป็นยาย
3. นางพุก	เกาเต๊ะ	เป็นญาติห่างๆ
4. นางบุญธรรม	ถัมปะวนิช	เป็นญาติข้างพ่อ มีศักดิ์เป็นพี่สาว

จากการศึกษาการสืบทอดโด่ง ทำให้สามารถวิเคราะห์หาคุณสมบัติของโด่งได้ดังนี้

1. ต้องเป็นเครือญาติกันและมีความตั้งใจจริง
2. มีบุคลิกภาพน่าเชื่อถือ
3. มีคุณธรรม
4. มีความอดทน
5. มีความละเอียดรอบคอบ
6. มีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรง

กระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่โด่งใช้ถ่ายทอดขั้นตอนและกระบวนการทำไร่ที่ใช้ในพิธีรำผีมอญ สามารถวิเคราะห์ได้ดังนี้

1. คัดเลือกบุคคลที่มีคุณสมบัติเหมาะสม ตามที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น
2. ฝึกโด่งคนใหม่ให้รู้จักการสังเกต ด้วยการติดตาม โด่งไปทำพิธีตามที่ต่างๆ เพื่อเป็นการเรียนรู้ในเบื้องต้น
3. สั่งสอนรายละเอียดของการประกอบพิธีกรรมรวมถึงกระบวนการทำไร่ เพื่อให้โด่งคนใหม่เกิดความรู้ ความเข้าใจ
4. ฝึกโด่งคนใหม่เป็นผู้ช่วย ด้วยการให้ช่วยจัดเตรียมสิ่งของต่างๆ เพื่อให้เกิดความแม่นยำในรายละเอียด
5. ทดลองให้โด่งคนใหม่ประกอบพิธี คือ การเป็นคนรำนํา ในขั้นตอนที่ไม่เคร่งครัดมากนัก เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในเชิงประจักษ์
6. ควบคุมดูแล ตรวจสอบ การประกอบพิธีของโด่งคนใหม่ จนมีความชำนาญ สามารถประกอบพิธีรำผีมอญได้ด้วยตนเอง
7. ให้โด่งคนใหม่ประกอบพิธีรำผีโดยอิสระ

การบริหารจัดการของ โด่งในปัจจุบัน เมื่อมีผู้มาติดต่อให้ โด่งสมจิตร หลวงพันเทา ประกอบพิธีรำผีมอญให้ นั้น โด่งจะเป็นผู้คิดค่าใช้จ่ายและเป็นคนติดต่อวงปีพาทย์ที่ใช้ประกอบพิธีรำผีมอญเอง ถ้าเป็นพื้นที่ใกล้เคียงจะมีค่าใช้จ่ายประมาณ 5,000 บาท ถ้าเดินทางไปประกอบพิธีรำผีในต่างจังหวัด ประมาณ 12,000 บาท

นอกเหนือจากการประกอบพิธีราศีแล้ว โด่งสมจิตร หลวงพันเทา ยังบริหารจัดการเตรียมสิ่งของต่างๆ ให้กับบ้านที่จะจัดพิธีราศีอีกด้วย เนื่องจากตระกูลที่จัดพิธีราศีไม่มีเวลาและไม่มีประสบการณ์ความรู้ด้านการราศีมาก่อน ทำให้การจัดเตรียมอุปกรณ์ในพิธีราศีเป็นปัญหายุ่งยาก จึงเป็นเหตุให้ โด่งสมจิตร หลวงพันเทา ต้องบริหารจัดการเตรียมอุปกรณ์ต่างๆ ให้ ได้แก่ โรงพิธี โรงราศี เครื่องเช่น เป็นต้น การดำเนินการเช่นนี้ทำให้กระบวนการในการราศีมอญยังคงอนุรักษ์ไว้ได้โดยสมบูรณ์ไม่ขาดตกบกพร่อง แต่ความรู้ในการประกอบพิธีไม่ได้สืบทอดไปในสังคมมอญดังแต่ก่อน ชาวมอญในประเทศไทยยังขาดความรู้ในแง่แท้ของการประกอบพิธีราศี ทำให้ไม่เห็นความสำคัญและละเลิกไปในที่สุด

กระบวนการทำราศีมอญ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ของโด่งสมจิตร หลวงพันเทา

ขั้นตอนของพิธีราศีมอญมีทั้งหมด 32 ขั้นตอน มี 17 ขั้นตอน ที่มีกระบวนการทำราศีเป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธี และมี 14 ขั้นตอนที่มีกระบวนการทำราศีไม่ซ้ำกัน กระบวนการทำราศีมอญ เป็นกระบวนการที่มีแบบแผนตายตัว มีการถ่ายทอด กันมาจากรุ่นสู่รุ่น และจะรำผิดเพี้ยนไปไม่ได้ เพราะจะส่งผลให้การทำพิธีราศีมอญนั้น ไม่ศักดิ์สิทธิ์และไม่เป็นผล ไม่สามารถกำจัดสิ่งไม่ดีให้หมดไปได้ ดังนั้น เราจึงสามารถมองเห็นนาฏศิลป์ดั้งเดิมของชาวมอญจากทำราศีในพิธีราศีมอญได้

ขั้นตอนที่เป็นหลักของกระบวนการทำราศีมอญ คือทำราศีในขั้นตอนเชิญผีบรรพบุรุษมาร่วมในพิธี มีทำราศีที่เก่าแก่ จากคำบอกเล่าทำราศีดังกล่าวมี 12 ท่า ที่ถือเป็นท่าราศีที่เป็นหลักของการมอญ เป็นท่าราศีที่โด่งราศีเดียวเพื่อเป็นการรำถวายมือ และเชิญดวงวิญญาณของผีบรรพบุรุษให้มารับเครื่องเซ่น ท่าราศีดังกล่าว ได้แก่

1. ท่ายกบายศรี
2. ท่าราศีสระ
3. ท่าปล่อยมือสองข้างแนบลำตัว
4. ท่ากอดอกยกสูง
5. ท่าจีบที่ศอก
6. ท่าตีนิ้วมือ
7. ท่าราศีมือเปล่า
8. ท่าราศีใบชาไก่อดำ
9. ท่าราศีกะโถ่ง

10. ทำราคา

11. ทำราคา

12. จับไม้เคาะ 3 ครั้ง

เมื่อกาลเวลาเปลี่ยนแปลงไป กระบวนท่าที่ใช้ในการประกอบพิธีนั้นก็เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ยังมีตัวแปรสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของขั้นตอนพิธีกรรมซึ่งส่งผลกระทบต่อ กระบวนท่าด้วย ตัวแปรดังกล่าวคือ

- การตัดทอนขั้นตอนของบางพิธีกรรมให้สั้นลงเพื่อให้เหมาะสมกับเวลา คือ การเชิญ (ออกทะเลมอญ) ทำให้ท่าหายไป จากเดิมมี 12 ท่า ตัดทอนลง เหลือเพียง 3 – 4 ท่า
- การขาดผู้สืบทอดทางด้านดนตรี จึงไม่มีใครบรรเลงเพลงประกอบท่า 12 ท่า

อย่างไรก็ดี กระบวนท่าดังกล่าวถึงแม้จะถูกตัดทอนลงไป แต่ก็ยังแทรกอยู่ในกระบวนท่าของการประกอบขั้นตอนต่างๆ มิได้ตัดออกไปอย่างเด็ดขาด

กระบวนท่าที่ใช้ประกอบพิธีรำผีมอญ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรีของไต้งสมจิตร หลวงพันเทา ที่รำอยู่ในปัจจุบัน สามารถจัดประเภทท่าในแต่ละขั้นตอนออกเป็นประเภทได้ดังนี้

- กระบวนท่าหลัก หมายถึง กระบวนท่าที่ใช้ในทุกขั้นตอนของพิธีรำผี คือ เมื่อมีการ เช่นไหว้ผีบรรพบุรุษด้วยเครื่องเช่นต่างๆ เรียบร้อยแล้ว ไต้งและผู้รำต้องรำรำชุดท่า รำดังกล่าว เพื่อเป็นการเชิญผีให้มารับเครื่องเช่นและปกป้องรักษาจากสิ่งไม่ดี
- กระบวนท่าเฉพาะขั้นตอนที่ไต้งรำเดี่ยว คือ กระบวนท่ารำในพิธีรำผีมอญที่ไต้ง หรือผู้ช่วยไต้ง เป็นผู้รำเพียงคนเดียว วัตถุประสงค์เพื่อเชิญผีและเพื่อบูชาผี ทำให้ผีพอใจและให้อภัย
- กระบวนท่าเฉพาะขั้นตอนที่ไต้งเป็นผู้รำและผู้รำตาม หมายถึง กระบวนท่ารำที่ไต้งรำนำให้กับผู้ที่ขึ้นมารำรำในพิธี ไม่ว่าจะเป็นคนผี หรือคนในตระกูล หรือผู้ที่มาร่วมงาน กระบวนท่าเหล่านี้ไต้งจะรำเหมือนเดิมทุกครั้ง ซึ่งผู้รำอาจรำตามท่ารำดังกล่าวหรือไม่ก็ได้

ท่ารำในทุกขั้นตอน ประกอบด้วย ท่ารำที่เป็นท่าทางนาฏศิลป์ และท่าทางของการประกอบพิธีกรรมที่เป็นท่าธรรมชาติ ที่เน้นการกล่าวเชิญผีบรรพบุรุษมารับเครื่องเช่น เป็นอันดับแรก จากนั้นเป็นการรำเพื่อให้ผีมาเข้า และรำเพื่อเป็นการบูชาผี

กระบวนท่ารำในแต่ละขั้นตอนสามารถท่ารำที่ถือเป็นเอกลักษณ์ของพิธีรำผีมอญ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ดังนี้

ท่าที่	กระบวนการท่าท่า	การให้ความหมาย
1.	ท่านั่งรำมือเปล่า	-การเรียกหรือการเชิญศิบรรพบุรุษให้มารับรู้และเข้าร่วมในพิธี
2.	ยืนรำมือเปล่า	- การเรียกหรือการเชิญศิบรรพบุรุษให้มารับรู้และเข้าร่วมในพิธี
3.	รำกิ้งขาไก่ดำ	- เมื่อผีเข้าแล้ว ลงมาแล้ว ใช้กิ้งขาไก่ดำปิดเป่าสิ่งไม่ดีให้กับลูกหลาน
4.-6.	รำอาวุธ (รำสะโค้ง รำหอก รำดาบ)	-การกำจัดสิ่งชั่วร้าย
7.	รำพานเทียน	-การเรียกขวัญ
8.	รำรอบคันทวี	-เชิญผีในบริเวณรอบๆ ให้รับรู้ถึงการประกอบพิธี - เป็นการทำความเคารพ (เดิน 3 รอบ)
9.	รำทะแยมอญ	- การตรวจดูความเรียบร้อยของพิธี - สื่อให้เห็นถึงนาฏลักษณะของนาฏศิลป์มอญ
10.	รำทูปมะพร้าว	- การอวยชัย ให้พร

จากท่าท่าต่างๆ สามารถวิเคราะห์โครงสร้างของท่าท่าในการประกอบพิธีรำผีมอญ โดยแบ่งออกเป็นส่วนต่างๆ ได้ดังนี้

1. การใช้พื้นที่ ได้แก่ ภายในโรงรำผี / ซ่างโรงรำผีด้านขวามือ / ไม้กระดานระหว่างคันทวีและโรงรำผี / รอบคันทวี / ซ่างคันทวี
2. ทิศทางในการรำ ได้แก่ทิศทั้ง 4 คือทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ และการรำเป็นวงกลมวนรอบคันทวีในลักษณะวนซ้าย 3รอบ
3. ท่าทางที่ใช้ในการรำ ได้แก่ นั่งรำ/ยืนรำ/เดินรำ
4. การใช้มือและแขน ได้แก่ การตั้งวงมี 4 ระดับ จีบมือ มี 5 แบบ และการกำชายผ้า
5. ลำตัวและศีรษะ การใช้ลำตัว เน้นการตั้งลำตัวตรง / การเอียงตัว / กรบิดตัว / ศีรษะ เน้นการตั้งศีรษะตรง / การเอียงตามการเอียงตัว และบิดตัว
6. ขาและเท้า ได้แก่ กระโดด/เขย่งเท้า/เลื่อนเท้า/ก้าวเท้า/คลานเข้า
7. การใช้อุปกรณ์ประกอบรำ ได้แก่ เครื่องเช่น / ใบชาไก่ดำ/ อาวุธ(กระบอกไม้ไผ่, หอก , ดาบ)/ พานเทียน / ลูกมะพร้าว

กระบวนการทำรำที่เป็นเอกลักษณ์ทั้งหลายนี้ ทำให้เห็นถึงรูปแบบการแสดงอันเป็นเอกลักษณ์ หรือนาฏยลักษณ์ ของรำฝีมอญ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ของไฉ่สมจิตร หลวงพันเทา ได้ ดังนี้

1. รูปแบบของการแสดง ในช่วงแรกเป็นเพลงช้า ทำรำเป็นการเชิญผีบรรพบุรุษ ช่วงที่สองเป็นเพลงเร็ว ทำรำสื่อถึงการปิดป่าและต่อสู้กับสิ่งไม่ดี
2. ลักษณะของทำรำจะเน้นการวาดแขนจากข้างหนึ่งไปอีกข้างหนึ่ง แขนจะอยู่ระดับ ตั้งแต่เหนือศีรษะจนถึงระดับเอว จะไม่มีทำรำที่ต่ำกว่าเอว การเคลื่อนที่ของเท้าในเพลงช้าใช้การเลื่อนเท้าและในเพลงเร็วใช้การเขย่งเท้า และการกระโดดเป็นหลัก
3. การเลื่อนเท้านี้เป็นการสนับสนุนให้เห็นถึงนาฏยลักษณ์ของนาฏยศิลป์มอญที่ปรากฏอยู่ในการแสดงของชาวมอญ ไม่ว่าจะเป็นชุมชนใดก็ตาม

กระบวนการทำรำที่ประกอบในพิธีรำฝีมอญ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ทำให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของนาฏยศิลป์ในพิธีกรรม ที่ไม่เพียงแต่เพื่อความสวยงามเท่านั้น แต่ยังใช้เป็นสื่อกลางในการสื่อสารกับสิ่งเหนือธรรมชาติอีกด้วย กระบวนการทำรำในพิธีดังกล่าวนี้ยังคงอยู่คู่กับพิธีรำฝีมอญไปคราบเท่าที่ชาวมอญ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ยังคงนับถือผีบรรพบุรุษอยู่ แต่อาจมีการปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลาและความเหมาะสม

ข้อเสนอแนะ

1. ควรศึกษากระบวนการทำรำฝีมอญชุมชนมอญที่ยังคงมีพิธีรำฝีมอญหลงเหลืออยู่ เพื่อให้เห็นถึงความหลากหลาย ความเหมือนและความต่าง ของกระบวนการทำรำฝีมอญในแต่ละชุมชน เพื่อเป็นการเชื่อมโยงในความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน
2. ควรมีการศึกษากระบวนการทำรำฝีมอญ ประเภทอื่นๆ เช่นรำ 3 ถาด รำผีเจ้าพ่อเจ้าแม่ เป็นต้น
3. ควรศึกษานาฏยศิลป์ในพิธีกรรมที่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับพิธีรำฝีมอญ เช่น พิธีฟ้อนผิมคชอนเม็ง เพื่อหาความสัมพันธ์และรูปแบบของนาฏยศิลป์ที่มาจากรากเหง้าเดียวกัน

การศึกษากระบวนการทำรำในพิธีรำฝีมอญ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี เป็นเพียงประเด็นหนึ่งของการศึกษาความหลากหลายของนาฏยศิลป์ที่มีในประเทศไทยเท่านั้น ยังมีประเด็นและรูปแบบของนาฏยศิลป์อีกหลายประเภทที่รอการศึกษาค้นคว้าวิจัย เพื่อเป็นประโยชน์แก่องค์ความรู้ด้านนาฏยศิลป์ไทยต่อไป